

A *Fellázadt szavak* és elcsitításuk

Böszörményi Zoltán versei Márton László válogatásában

2023 nyara van, s Tapolcán, Batsányi János szülővárosában olvasom Böszörményi Zoltán verseinek új gyűjteményét, a *Fellázadt szavakat*.

Tíz esztendeje, hogy itt, egy író-olvasó találkozó alkalmából személyesen megismerhettem Böszörményi Zoltánt. Sőt Márton Lászlót – aki a költő mostani kötetének verseit válogatta – szintén köszönhetjük Tapolcán már. (Márton regényének, a *Minerva búvóhelyének* premierje stílszerűen lehetett a kisvároskám, ha már a széppróza hőse, Johann B. mindnyájunkat kísértetiesen Batsányira emlékeztetett.)

Márton László ugyanazzal a gonddal komponálta a költő verseiből a könyvet, mint ahogyan saját regényeinek szerkezetén dolgozott. Nem előzmény nélküli ez a vállalkozás, gondoljunk csak arra, hogy Szócs Géza *Nyestbeszéd* című kötetének 33 versét Faludy György válogatta. Laik Eszter így írt a *Fellázadt szavak* utószavában, amelyben rákérdezett a mai költészet lehetséges súlyára: „A jelen válogatás [...] Márton László biztos kezű, átgondolt koncepciójának eredménye, és a Böszörményi-lírárt évtizedek óta ismerő és értő alkotó strukturális elképzeléseinek tükré...”

Az első fejezet – *Játék a széllel* című – fő motívuma a szél. Szél, amit jeleznek a pálmák hajladozásai, a 'szélparipák', az 'oroszlánfellegek'... Álljon itt csokor e motívumból és szövegkörnyezeteiből:

*darabokra tépi a mezőt
nyakam köré tekeredik a szél
ujjaim a fagyban
hótól terhes ágak*

(Darabokra tépett táj)

*és Bécs felett a sötétzöld oroszlánfellegek
hús és vér házakat mostak*

(Esernyős pillanatokba botlom)

*megkékült fellegek
legelnek a láger felett
szolga szelek súrolják
tisztára az éjszakát*

(Traiskirchen)

*eső-szivárvány
meleg tenger
a szél elől
szalad a kisleány
kéri ezt a sort
írjam át*

(Majoranna-dal VI.)

Az idézetek arról győzik meg az olvasót, hogy a nagyvilág különböző helyén hasonló életérzésekkel állt meg a versíró, az „örök utazó”. A szél itt nem csupán egy konkrét huzatos áramlat, de ama Lélek is, amelyről Jézus azt mondta Nikodémusnak, hogy ott fúj, ahol akar. Böszörményi Zoltán ismerte azt a Csoóri Sándor-verset, amelyben a költő érzékeli a szél idegszáleit. A hazai terek, ha szétcsúsztak, a világban csak pillanatokra vehetjük birtokunkba az elveszett hazát. Ahogyan a haikunál is szótagszegényebben Böszörményi Zoltán szólt erről:

*minden a régi
csak máskor
és máshol*

(Itt)

A szél és a lélegzet ugyanaz. A költő megtestesíti tulajdon mesterségének allegóriáját. A líra pengetett húros hangszert jelent az ókori görögség óta. Konkrétan és látomásszerűen: ilyen hangszer testestül-lelkestül a költő. Eleven eol-hárfává

lesz, hogy zendülhessen. A kötet második ciklusában a szél szerelem-illatot sodor. A szerelem – mint az egyik legfontosabb létértékünk – fejezetet érdemelt. Petőfi ars poeticája óta tudjuk, hogy a szabadsággal egylényegű. Érzése intenzitásáért a költő szonettkoszorúval is szavatolt (*A szerelem illata*). A grammatika törvényei – akár a sokáig meghaladottnak tartott retorikai szabályok – élnek, s a 21. században még mindig alkalmasak a szerelmi vallomások artikulációjára. A kötet 88. oldalán olvassuk:

*a szél a szél milyen ez a szél
szeszélyt szór termékeny reményt
eső csókol arcomra szenvedélyt*

(A szél)

Aztán a 117. oldalon ugyanezzel a címmel e vers refrénszerűen, változatával visszatér. Egyetlen birtokos személyjel módosításával a költő már Múzsája mellé varázsolhatja magát, s feloldhatja magányát:

*a szél a szél milyen ez a szél
szeszélyt szór termékeny reményt
eső csókol arcodra szenvedélyt*

(A szél)

A harmadik fejezet iniciáléjának, a *Majorana látomása* című versnek igen tragikus a színezete. A költemény végig a kiömlő vért asszociálja. Salome története mellett eszünkbe juthat az ószövetségi nőalaké, Judité is, aki Holofernész fejét vágta le. A 'téglavörös' és – egyáltalán – a vér színe „ezeréves békétlenség álmát” festi a versben. Fellázított és elcsitított szavak ezek is, amelyekkel először Kondor Béla költeményében találkoztam:

Kondor Béla: Rondó

*...A sírások
társat keresnek, a sokszorozott szenvedés
nem adja lejjebb: puffad, terjed és
áradása bemocskol minden friss, fehér
ágyterítéket, mindörökké, vörös iszappal.*

Kondor Béla fenti verse 1974-ben jelent meg a *Jelet hagyni* kötetében. Akkor még nem volt országszerte fogalom a 'vörösizap'. 2010. október 4-én aztán a lírai látomásból valóság lett Ajka és Devecser között: a vörösizap-katasztrófa. *Majorana látomásában* pontosan a nyers és brutális valóság jelent meg:

*Téglavörösre festve cammog el a délután,
autódudák hangja szaggatja darabokra
az ezeréves békétlenség pihető álmát.
Téglavörös élet csörgedezik az utakon,
a láthatár vörös iszapfüggönyén innen
zászló lobog: öklöm hatalmára eszmél.*

(A 'téglavörös' jelzőről, színről azt tudható, hogy Kondor Béla barátja, Nagy László a *Seb a cédruson* című képversében használta.)

Böszörményi Zoltán kedvelt motívumai között ott találjuk a szabadság és a szerelem mellett a fényt is. A kötet végéig egyre feltűnőbb lesz e szónak és minden jelentésének az előfordulása. *A vers nem lett osztályharcos* című ciklusban például úgy láttatta magát a költő, mint aki a sötét és a fény örök dualisztikus harcában a fény pártján áll: *ha felforr bennem / a szótlanság / tollért iramodok / és mint a fényreklámok / teleírom / az éjszakát* (Mint a fényreklámok). A költő természetesen tisztában van az időtlen tanítással: „A világosság a sötétben fénylik, de a sötétség nem fogadta be azt.” (János 1, 1-5) Miképpen a forradalmár lelkeket a 20. század. Lásd: *Felforr a költőben a szótlanság?* A 'forr' igét, bizony, a 'forradalom' szavunk etimológiájában is ott találjuk. Forradalom:

*...a forradalom volt a
legkézenfekvőbb annak, aki a tizenhárom
vértanú városában született, nem kellett
a szomszédba mennie ötletért*

(Katedrális az örök télnek)

Európának elzúgtak forradalmi, írta Petőfi, s Böszörményi Zoltán parafrázeálta a 19. századi verset 1989 után, mikorra a kontinens – ha csendes nem is – csak 'forró' lett, újra, a kánikulában:

*Újra nyár van, újra forró Európa,
mintha itt teljesen hiába élt volna
Voltaire, Kant, Schopenhauer, Hegel, Spinoza,*

*és hiábavalóan volt meddő
több száz millió helóta sorsa.*

(Mint aki nem fut mindhiába)

A *mindhiába*-érzés nem csupán bölcs Salamont, Kölcsey Ferencet fogta el, de szinte minden időben a szellem embereit, sokukat, korról korra – egészen jelenünkig. Sándor Pál mozija, (a *Bohóc a falon* című filmje) vetette föl, hogy az 1960-as évek magyar fiataljai egyáltalán lehetnek-e még forradalmárok, vagy már csupán szelíd bohócokká válhatnak? A válasza emlékszünk: a rendező filmjeiben megszaporodnak a szomorú bohócok. Színház az egész világ, s a világszínházban játszhatunk mi, emberek. A theatrum mundiban. Legalábbis – Shakespeare-től Schopenhaueren át Hamvas Béláig – ezt tanították nekünk a mesterek, s őket igazolta a valóság. Böszörményi Zoltán így írta versbe a fölismerését:

*hölgyeim és uraim
szól a kikiáltó
pár perc múlva kezdődik
minden képzeletet felülmúló
legszebb forradalmunk
ám addig
szíves türelmüket kérem
még korhűre kell állítanunk az időt
áttolnunk a díszleteket
felszámolnunk egy-két ellentmondást
és akkor kezdhethetünk
de nem mielőtt megbizonyosodtunk volna
hogy Petőfi is megérkezett
Segesvárra*

(Forradalom)

Az álorcás világban sem fogadta forradalmi szerep a költőt. Vesd össze Szócs Géza versével: *Hé te ott, te ottfelejtett ifjú! / mindhiába, hallod, mindhiába! / nem vár reád semmiféle hőstett, / királylány se' vár rád Indiába.* – Így Böszörményi Zoltánnak is az maradt, hogy saját, őszinte arcához ragaszkodjon:

*Látja, már levettem a maszkot. Pucér az arcom.
Így nézek ki. Elnyertem a tetszését?*

(Mágikus recept – Hommàge a Hamvas Béla)

Sok ez vagy kevés? Van úgy, hogy a legtöbb. Rilke ebben az egészen őszintétlen- né lett modern világban egyedül a költőben ismeri föl azt a képességet, hogy még maszkok és jelmezek használata által is egyre őszintébb lehet:

*Woher dien Recht in jeglichem Kostüme,
in jeder Maske wahr zu sein?*

(Rilke: Für Leonie Zacharias)

Böszörményi Zoltán a költőbarátját elsirató pastiche-a végére egy francia nyelvű, afféle szerzői utasítást tett: Itt, az álarc kötelező...

*Így kiált fel a világ
de halálos e karnevál,
elszabadult egy miazma
a lányodra és fiadra.*

Ici, le masque est obligatoire!

(Szócs Géza-apokrif)

A dolgok síkos felületén című fejezet hosszúverse a *Búcsú a trópusoktól* (Bukarest. 1969. *Kényszerleszállás*. 33–40. p.) író Szilágyi Domokost idézi meg. Egy szerencsésen – vagy éppen Szent Patrik segedelmével – elkerült írországi repülőgép-baleset e Böszörményi-vers brutális ihletője. A szél miért is ne fújna?

*A csűrőlap lassú balettjén akad meg tekintetem,
mint mellkasom, emelkedik, süllyed,
a szél menüettet táncoltat vele.*

Szilágyi Domokos végzetéről még egy költemény megemlékezik, a *Majorana írja Szilágyi Domokosról* című:

*Lászlóffy Ali haját lobogtatja a szél.
Közeledik. Már mellettem áll.
Nagyon szomorú a tekintete.
Ma találtuk meg – mondja – Sziszt, az erdőben.*

Az *Anyám fekete rózsza* költőjének, és sokaknak, már csak el nem küldhető levelet fogalmazhatott Böszörményi Zoltán. (Fenyvesi Ottó írt így könyvet, a *Halott vajdasági költőket olvasva* címmel.)

*Sötét szél fúj,
derengés neszez,
dobban a szív,
lobban a szelíd végtelen
jelzőtüze.*

*Amerre nézek,
az ezüsthéjű ragyogásban
fekete rózsák
vérben izzó kemencéje.*

(El nem küldött levél Csoóri Sándornak)

A könyv végén újra ama felhőállatok közül olvashatunk, a Hold például deli széllovakat ugrat (401. p.). Utána meg a következő teljes metaforára lelünk: 1956-ban *harckocsik a fellegek...* (411. p.) Forrongást kelteni könnyű, forradalmat nagyon nehéz. Egyáltalán: létrehozni a változást. (V. ö.: Batsányi János: *A franciaországi változásokra.*) 1956, 1968, 1969... Az ezerkilencszázhatvanas években, a hetvenes elején az akkori fiatal költőgenerációnak – már említett – megrendítő tapasztalatával miszerint a forradalmi gondolkodás és magatartás érvényét veszítette (lásd Béres Attila vagy Verbóczy Antal akkori szkepticizmusát), egyszer csak szembe helyezkedtek a tények. Az 1989-ben történtek. Akkor, karácsonykor ismét hinni lehetett abban, hogy nem hiábavaló – a kiontott vér dacára sem – a történelmi fordulatokért hozott áldozat. Tőkés László személyes példája máig erre int. Ő volt az az égő fáklya, amely – Batsányi szavaival élve – „*setétben lángol / S magát megemésztve másoknak világol*”. Ezen értelmiségi fáklya-szerep motívumát legutóbbi olvasmányomban, Bence Lajos, szlovéniai magyar költő új verseskötetében megtaláltam. Ne feledjük, hogy Batsányi János „*Olyasmit képzelt, ami aztán száznyolcvan-kétszáz évvel később megvalósult. Persze nem az lett s nem úgy, ahogyan ő képzelte, de az elképzelései nagyjából a mai Európa felé mutatnak.*” Márton László tíz esztendeje Tapolcán elhangzott szavait idéztem Batsányi Jánosról, a jövőbe *Látóról*, a másokért világló fáklyáról. Böszörményi Zoltán szintén ily’ européer magyar költőeszményről vallott Lászlóffy Aladárnak írott episztolájában, jóllehet tudta, Európa nem az lett, s nem úgy, ahogyan azt ők elképzelték:

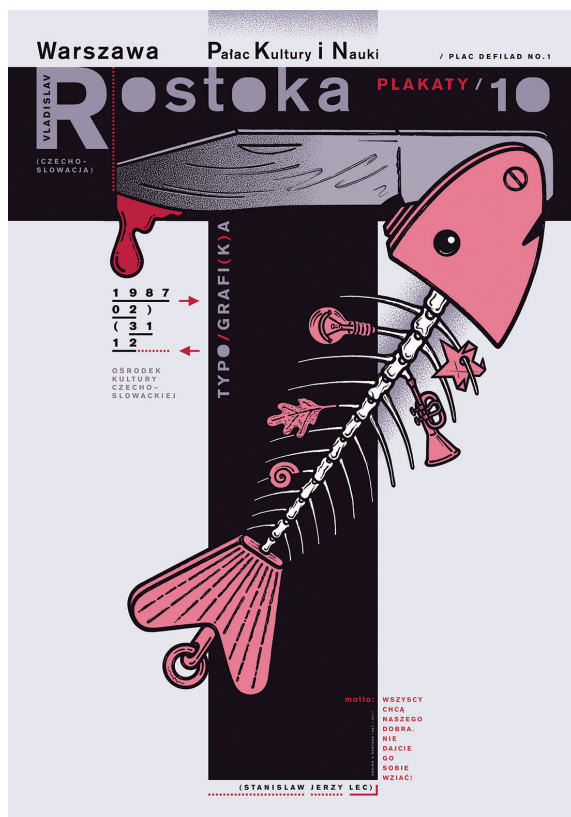
„...és az embernek azért van nyelve, hogy igazat mondjon...
Pedig... az igazmondás bizony nem mindig
válík hasznára az embernek” – ha úgy ég, mint a fáklya,
éspedig mindig ő akar lenni a fáklya, az örök lelkesedés.”

[idézet Rotterdami Erasmus-tól]

Örvendj, drága Aladár, barátom, második apám,
hogy te ennek már nem vagy szemtanúja
– és ha még lehet, ha sikerül,
még néhányan megmaradunk fáklyának.

Az Írás szerint a már nem lángoló, de még füstölgő világító eszközt nem oltja ki a szél.

(Böszörményi Zoltán: *Fellázadt szavak*. Budapest. A PEN CLUB kiadása. 2023.)

Rostoka László: Typo grafika 1 (plakát)